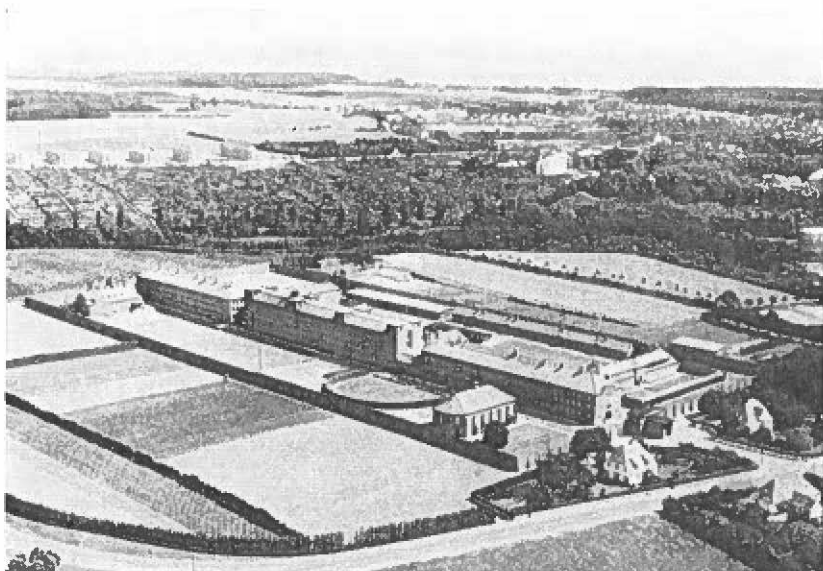

Statsfængslet i Nyborg

50 år den 12/7 1963

Af fængselsinspektør S. AA. KJÆR

I årene op til 1911 begyndte der at blive pladsmangel i Statsfængslet i Vridsløselille, som dengang var den eneste anstalt, der var indrettet til husning af mandlige forbedringshusfanger. Årsagerne hertil var den almindelige befolkningstilvækst sammen med en mindre stigning i kriminaliteten. Det må i denne forbindelse huskes, at der ikke siden straffeloven af 1866 i de forløbne over 40 år var sket nogen forøgelse af antallet af pladser i de to anstalter for mænd (Vridsløselille og Horsens). Pladsmanglen i Vridsløselille bevirkede, at domfældte efterhånden måtte vente temmelig længe i arresterne, inden de kunne modtages i statsfængslet. Trangen til at få bygget en ny anstalt blev derfor mere og mere aktuel.

På dette tidspunkt sad der imidlertid stadig en kommission, der arbejdede med et udkast til en ny straffelov. Man var derfor i Direktoratet for Fængselsvæsenet lidt betænkelig ved „at foregribe begivenhedernes gang“, idet man måtte forudse, at en ny

straffelov, der ville indføre forskellige nye strafarter, ville kræve opførelsen af nye fængsler og særanstalter. Problemet med pladsmanglen i Vridsløselille var dog efterhånden blevet så alvorligt, at løsningen ikke kunne udskydes, indtil en ny straffelov var færdig.

Den 23/1 1911 nedsatte Direktoratet for Fængselsvæsenet derfor en lille kommission, som foruden af direktøren kom til at bestå af de to inspektører for Vridsløselille og Horsens. Allerede den 14/2 s. å. afgav kommissionen sin betænkning. Da der i forvejen var et statsfængsel i Jylland og et på Sjælland, var der enighed om, at den nye anstalt burde placeres på Fyen, også for at få en central beliggenhed i landet.

Efter at man havde afslået et tilbud fra Odense om overtagelse af en tom rytterikaserne, der nok kunne ombygges, men alligevel ikke ville blive særlig egnet, fik man af Nyborg kommune tilbudt et areal lige vest for byen. Nyborg, som et årstid i forvejen havde mistet sin garnison, der var blevet forflyttet til Sjælland, var interesseret i at få opvejet det herved forvoldte tab for en lille by ved at få en større statsinstitution til byen. Såvel arealet som dets beliggenhed ansås for velegnet. Den 14/3 1911 fremsattes lovforslag om opførelse af en straffeanstalt ved Nyborg, og allerede den 18/5 s. å. forelå loven, der bemyndigede justitsministeren til „for statskassens regning på en grund ved Nyborg at lade opføre en straffeanstalt, indrettet til afsoning af strafarbejde. Til udgifter i anledning af dette byggeføretagende kan anvendes et beløb af 1.200.000 kr.“

Ved købekontrakt af 29/9 1911 overdrog Nyborg kommune arealet, der var på 38½ td. land, til staten. Overtagelsen havde dog fundet sted allerede fra april 1911. Købesummen androg 60.000 kr. Samtidig hermed blev grunden, der hidtil havde hørt til Hjulby sogn, indlemmet i Nyborg kommune. Efter at købesummen var blevet berigtiget, udstedte Nyborg kommune den 18/3 1912 endeligt skøde til staten.

Som det vil ses, blev sagen behandlet meget hurtigt. Der gik således knap 4 måneder, fra kommissionen blev nedsat, indtil loven forelå. Byggearbejdet blev overdraget arkitekt Victor Nye-bølle. I første omgang planlagdes opførelsen af to fløje, Søndre fløj og Nordre fløj med henholdsvis 109 og 112 pladser. I en del af Søndre fløjs stueetage blev indrettet kontorer. I begge fløje blev bygget kirkesale. Foruden de to fløje opførtes to sygehuse, hvoraf det ene blev indrettet til tuberkulosesanatorium, der skulle modtage fanger også fra landets andre fængsler. Endvidere blev bygget en økonomibygning med køkken og vaskeri. Disse bygninger blev omgivet af en ringmur, der på de to længste sider var ca. 300 m og ca. 150 m på de to andre. Arealet indenfor muren udgør således ca. 4½ hektar. Der blev herved rigelig plads til senere bygninger og til sportspladser og grønne områder. Uden-

for muren blev i første omgang opført 5 boliger. (Tallet på boliger er efterhånden vokset til 50.)

Som et lille kuriosum kan nævnes, at fængslet i den første tid fik brugsret over Nyborg slot, der stod tomt efter militærets bortrejse. Selve slottet, som militæret havde benyttet som magasin, blev delvist anvendt som lager, medens slottets boliger blev overladt nogle af anstaltens funktionærer. Kommandantboligen blev således beboet af fængslets overlærer. Efter krigen rejste der sig imidlertid en folkestemning for at få slottet, der er Danmarks ældste verdslige bygning (den ældste del stammer fra 1100-tallet), restaureret. Den gennemgribende reparation begyndtes et par år efter krigens afslutning, og statsfængslet måtte rømme slottet og dets boliger.

Når man valgte den ovennævnte bygningsplan med to selvstændige fløje med hver sin kirkesal, skyldtes det, at man ikke helt havde opgivet en tanke om at få flyttet de kvindelige afsonere af tugthusarbejde og forbedringshusarbejde fra den gamle Christianshavns Straffeanstalt, hvis ældste bygninger stammede helt fra Christian den Fjerdes tid, og som var stærkt forældede. Man tænkte her på, at der ved en ny straffelov, der som anført alligevel ville kræve nye anstalter, muligt ville blive så megen plads ledig i Nyborg, at i alt fald Nordre fløj kunne indrettes som kvindefængsel. Dette ville i så fald kræve en opdeling af arcalet indenfor ringmuren ved en ny mur tværs over grunden. De følgende års udvikling løb imidlertid helt fra denne plan, idet det hurtigt viste sig nødvendigt at anvende alle pladser i Nyborg til mandlige afsonere. Spørgsmålet om en bedre anbringelse af kvindefangerne måtte derfor udskydes og fik først senere sin løsning andetsteds.

Som et lille eksempel på, hvor småt man begyndte, og hvor billigt alting var for 50 år siden, skal anføres, at man på finansloven 1913/14 søgte et beløb på ca. 130.000 kr. til hele anstaltens drift, herunder også lønninger i dette finansår. Hele personalet bestod af 36 fastansatte (til ca. 200 fanger). Der regnedes for eks. kun med 15 opsynsbetjente, 4 natbetjente og 3 vægttere (nu fængselsbetjente) à 1100 kr. årligt og med 9.000 kr. til reservetjeneste. Forplejningen til 200 fanger blev anslået til 30.000 kr., svarende til 150 kr. årligt pr. fange.

Byggeriet var færdigt i sommeren 1913, og den første fange blev indsat den 12/7 1913, der således er datoen for anstaltens ibrugtagelse. Til minde om datoen fik han nr. 127. Inden årets udgang var tallet oppe på 149 mand.

Klientellet kom til at bestå af de yngste, oftest ikke tidligere straffede afsonere af forbedringshusarbejde. Man opnåede derved at få de unge, ofte debuterende lovovertrædere skilt ud fra den store gruppe af forbedringshusfanger, der forblev i Vridsløselille, og som gennemgående var ældre og ofte flere gange straffede. Allerede få år efter anstaltens ibrugtagelse blev der iøvrigt i Nor-

dre fløj udskilt en lille afdeling til anbringelse af de yngste blandt fængslets belæg.

Straffeloven af 1866 foreskrev imidlertid cellebehandling med deraf følgende isolation fra andre fanger som norm for afsoningen af forbedringshusarbejde. Isolationen har dog aldrig været så strengt gennemført i Nyborg som i Vridsløselille, dels vel fordi det drejede sig om unge mennesker, dels også fordi dette behandlingssystem vel allerede dengang var ved at overleve sig selv. Fangerne kom således sammen i skolen, under gymnastik og sport, ligesom der allerede kort efter anstaltens ibrugtagelse blev oprettet flere fællesværksteder (snedkeri, sejl- og sadelmageri). Gartneri og landbrug måtte jo også foregå i fællesskab. Ca. $\frac{1}{3}$ af de indsatte arbejdede således i fællesskab. Da de derved „for-spildte“ den i straffeloven hjemlede afkortning, der krævede enecelle, kom man hurtigt ind på den praksis at få de fanger, der havde været beskæftigede i fællesskab, benådede ved celledidens udløb, således at de opnåede den samme afkortning som de, der havde afsonet hele straffen i enecelle.

Da klientellet som nævnt bestod af unge mennesker, blev der lagt megen vægt på det pædagogiske og opdragende element. Anstalten fik således en stærkt udvidet skolevirksomhed, ligesom der blev drevet megen gymnastik og sport, i sommerhalvåret i fri luft.

Året efter fængslets ibrugtagelse udbrød imidlertid den første verdenskrig, der med sin pengeregighed og varemangel skabte en god jordbund for lovovertrædelser. Den stærkt forøgede kriminalitet ramte for en stor del de unge. Nyborg med sine 200 pladser viste sig derfor hurtigt at være for lille. Kort efter krigens afslutning i 1918 gik man derfor i gang med at opføre en stor bygning, der forbandt de to fløje fra 1913. Denne midterfløj var færdig i 1920. Den er med sine 200 celler Skandinaviens største cellefløj. Desuden indrettedes i bygningen en stor gymnastiksal samt skolelokaler m. v.

I 1924 opførtes i en selvstændig bygning en ny kirke (stadig med siddepladser, der var isoleret fra hinanden), og de to kirkesale fra 1913 blev taget i brug som værksteder og lager.

Da straffeloven af 1930 trådte i kraft 1933, kom anstalten til at rumme også det nye ungdomsfængsel for mænd, således at en særlig udskilt afdeling i Nordre fløj blev indrettet som modtagelses- og isolationsafdeling, medens den nærliggende herregård Søbysøgård, som man havde købt, blev etableret som åben afdeling. Man begyndte småt i Nyborg med en afdeling med 20 pladser. Det lukkede ungdomsfængsel i Nyborg blev dog hurtigt for lille, og i tidens løb er stadig større afsnit af Nordre fløj blevet inddraget til ungdomsfængslet. I de første 10 år administreredes ungdomsfængslet på Søbysøgård sammen med anstalten i Nyborg, indtil Søbysøgård i 1943 blev udskilt som selvstændig anstalt.

Ungdomsfængslet i Nyborg har siden fungeret som lukket ungdomsfængsel. Da anstaltens 50 års jubilæum kun vedrører selve statsfængslet, vil ungdomsfængslet i Nyborg dog kun blive omtalt ganske kort i det følgende.

Ved den nye straffelovs ikrafttræden bortfaldt også forbedringshusstraffen, idet denne strafart (sammen med tugthusarbejde og de forskellige arter af fængsel) blev samlede under betegnelsen fængsel. Medens forbedringshusstraffen, hvis højeste strafferamme var 6 år, med afkortning for afsoning i enecelle blev reduceret til ca. 3½ år, begyndte statsfængslet nu også at modtage fængselsfanger med længere straffe og med straffe på livstid. De første langtidsfanger var to ganske unge mennesker, der var blevet idømt tugthusarbejde i 8 år for manddrab, og som nu fik disse straffe omsat til fængsel i samme tid. De kunne nu overflyttes fra Horsens til Nyborg, hvor de kom i et milieu, der passede bedre til deres alder. Nyborg blev fortsat ved at modtage de yngste fængselsfanger.

Den rolige og positive udvikling, som anstalten var inde i i årene efter den nye straffelov, blev brat afbrudt af krigen 1939 og af besættelsen. Her skal ikke omtales de forskellige, jævnlige meget ubehagelige oplevelser med besættelsesmagten, som fængslet var ude for i denne periode, men kun de rent fængselsmæssige følger.

Disse år var navnlig prægede af et stadigt stigende belæg, dels som følge af en skærpelse af straffene for visse forbrydelser, for eks. for tyverier, begåede under mørklægningen, dels på grund af en stærk stigning i kriminaliteten. Situationen belyses bedst, når det anføres, at der ved krigens begyndelse hensad ca. 2000 i landets statsfængsler, i andre kriminalanstalter og i arresthusene, og at dette tal ved besættelsens afslutning var steget til ca. 6000, altså en tredobling. Resultatet blev for Nyborg (ligesom de andre anstalter) et stadigt stigende overbelæg. I 1943 opførtes en etetages bygning med opholdsstuer og sovesale til husning af ialt 96 mand, men denne udvidelse af kapaciteten slog slet ikke til. Efterhånden måtte flere og flere lokaler (skolestuer m. v.) inddrages til fællessovesale og opholdsstuer, ligesom det blev nødvendigt at anbringe to mand, til sidst ofte tre mand i hver celle. Det eneste lokale, man ikke inddrog til husning af indsatte, var gymnastiksalen, som man i disse år foruden til gymnastik også brugte til undervisning.

I to perioder måtte gymnastiksalen dog tages i brug som sygesal under to alvorlige epidemier, hvorunder en stor del af fangerne var syge.

Da alle skolelokaler var inddraget til husning af fanger, måtte den efterhånden stærkt indskrænkede undervisning først foregå i en træbarak, og da man senere måtte ophøre med at anvende denne barak, fordi det af hensyn til undvigelsesrisikoen var blevet

for farligt at føre fangerne ud på det mørklagte terræn, havde man kun gymnastiksalen tilbage. Her samlede man de indsatte til jævnlige foredrag, der i forbindelse med undervisning i cellerne blev den eneste form for undervisning, der kunne gives i disse år.

I de første år af besættelsen blev sabotage m. v. udført af danske overfor den tyske værnemagt, pådømte ved de danske domstole. Dette skyldtes udelukkende et forsøg fra dansk side på at undgå at få det tyske Gestapo her til landet og for — af hensyn til de domfældte selv — at kunne beholde dem i danske fængsler fremfor, at de skulle føres til tyske fængsler og koncentrationslejre. Da det endelige brud med besættelsesmagten skete den 29/8 1943, ophørte denne praksis helt.

Da man efter besættelsen gjorde tallet op, viste det sig, at statsfængslet i denne periode havde huset ikke mindre end 80, som var dømt ved danske retter for sabotage m. v. mod tyskerne. Selvom det ikke var store sager, man kunne tillade sig i retning af at give disse indsatte en særstilling, kunne man dog „lempe sig igennem“ med dem. De forlod alle på få nær anstalten uden bitterhed.

Da i 1942 7 gymnasieelever fra Aalborg var blevet dømt for sabotage mod tyskerne med hårde straffe, blev det ene af anstaltens sygehuse indrettet til husning af „Churchill-Klubben“. En af anstaltens lærere fik som særlig opgave at tage sig af disse indsatte, der kun var store drenge, og læse med dem, således at de kunne fortsætte deres skolegang i realklasse og gymnasium. Et forsøg på også at lade dem tage eksamen i fængslet, måtte dog opgives. De blev alle løsladt ved $\frac{2}{3}$ tid og var alle på fri fod inden befrielsen.

Et andet alvorligt forhold ved siden af pladsmanglen var i krigsårene de stadigt stigende vanskeligheder ved at holde de mange fanger beskæftigede. På grund af manglen på varer måtte anstaltens store skræderi for eks. efterhånden næsten helt lukke. I stedet fik man forskellige „nødhjælpsarbejder“, navnlig fremstilling af kurve og andre ting af halm samt forfærdigelse af legetøj i træ. I de sidste år af krigen var anstalten på grund af sit overbelæg, manglen på en fornuftig beskæftigelse og manglende undervisning m. v. nede i en bølgedal, som man skal mange år tilbage i tiden for at finde magen til. Overbelæget og de mange andre vanskeligheder sled også stærkt på personalet, ikke mindst de ældre. Det bør dog fremhæves, at hele personalet klarede denne store belastning mønsterværdigt.

Statsfængslet var med en kapacitet på ca. 400 pladser efterhånden oppe på et belæg på 900. I disse år indsatte ca. 1200 årligt, hvoraf en stor del dog hurtigt blev overflyttede til de nye åbne fængselsafdelinger, der var blevet oprettede under krigen for at imødegå pladsmanglen.

Anstaltens overbelæg holdt sig et par år efter befrielsen. En medvirkende årsag hertil var, at der i løbet af 1945 og 1946 blev indsat ca. 150 unge mennesker, som var blevet idømte ret langvarige straffe for røverier i den politiløse tid efter den 19/9 1944, da besættelsesmagten „ophævede“ politiet ved at sende største delen af det danske politi til koncentrationslejre i Tyskland. Disse fanger var for største delen ikke tidligere straffede, om hvem det som hovedregel kan siges, at de kun var kommet ind på forbryderbanen på grund af den særlige situation, der var opstået ved det manglende politi. Der var almindelig enighed om, at man hurtigt burde søge disse unge mennesker ført tilbage til samfundet. De fleste blev, så hurtigt det kunne forsvares, overført til de åbne fængselsafdelinger, og de blev så godt som alle betinget benådede (under tilsyn) ved godt ½ tid. Kun nogle enkelte af dem er senere recidiveret.

Efter den nye Kgl. anordning af 10/5 1947, hvorved fangebehandling lempedes på de fleste områder, og hvorved man helt brød med afsoningen i enecelle og indførte behandlingen i fællesskab som det normale, har statsfængslet udvidet antallet af værksteder betydeligt. Den under krigen opførte bygning til afhjælpning af pladsmanglen er således blevet indrettet til skræderværksteder. En del tidligere tyske militærbaracker fra besættelsestiden er blevet flyttede hertil og efter en hovedreparation omformede til værksteder for bogbinderi, sejlmageri, træindustri m. m. Man har fået nyt, moderne køkken og smedeværksted. I denne forbindelse kan nævnes, at flere af anstaltens værksteder er blevet godkendte som læresteder, således at de indsatte kan udlæres i forskellige fag. Senest er den tidligere tuberkuloseafdeling, der efterhånden havde vist sig overflødig, blevet ombygget til en moderne og særdeles pæn afdeling til behandling af psykisk afvigende indsatte fra ungdomsfængslerne. Selvom der er blevet bygget og ombygget en del i årene efter krigen, har anstalten dog endnu nogle uopfyldte ønsker om ombygninger, såsom en opdeling af den store midterfløj i mindre afsnit og en ny værkstedsbygning, som man håber at få gennemført i de kommende år, således at anstalten kan blive fuldt ud egnet til at opfylde sit formål.

Det ville have været fristende her at kunne have fortalt noget mere om anstalten, navnlig om dens daglige liv og de resultater, man stræber efter at opnå med de mennesker, der indsættes her, men da nærværende lille jubilæumsskrift er tænkt som en tidskriftartikel, må jeg lade dette ligge og nøjes med en kort omtale af de vigtigste begivenheder, navnlig fra den ældste tid.

Det ville også have været ønskeligt ved jubilæet at omtale de tjenestemænd og andre, der gennem årene ved deres virke her har været med til at præge anstalten og dens liv. Det ville imidlertid desværre føre for vidt med en sådan omtale. Jeg må derfor

ved denne lejlighed indskrænke mig til at bringe en stilfærdig, men oprigtig tak til anstaltens nuværende personale for godt samarbejde og fælles indsats for vort fælles mål: at få de flest mulige af de unge mennesker, vi har med at gøre, „bragt på ret køl“, så de, når de forlader anstalten, kan vende tilbage til samfundet som nyttige borgere.

Som det tidligere er blevet sagt, kan der ikke være nogen særlig grund til at „fejre“ et fængsels jubilæum. Det ville være bedre, om man helt kunne undvære institutioner af denne slags. Det kan man imidlertid ikke. Derimod har man lov til ved jubilæet at glæde sig over de fremskridt og forbedringer, der er sket i tidens løb. I årene efter den sidste krig har det danske fængselsvæsen, og herunder også Statsfængslet i Nyborg, været inde i en frugtbar og god udvikling. Også efterforsorgen for de løsladte er i disse år blevet udbygget, således at dette meget vigtige led i kriminalforsorgen nu udfører et værdifuldt arbejde til gavn for de mennesker, der er kommet på kant med samfundet.

S. Aa. Kjær.